

بازشناسی جایگاه حرم امامزادگان در هویت شهری با تأکید بر سبک زندگی ایرانی - اسلامی

اصغر مولائی^۱

چکیده:

هویت سکونتگاه‌ها می‌تواند بر اساس امامزاده‌ها به‌عنوان کانونی سبک‌ساز و قلب تپنده شهرها مطالعه شود. امامزاده‌ها به‌عنوان مرکزی مذهبی، فرهنگی، اجتماعی، نقش مهمی در سبک زندگی و هویت شهرهای ایرانی دارند. این فضاها ضمن داشتن مرکزیت در استخوان‌بندی شهرهای ایرانی، بستر رویدادها و حیات فرهنگی - اجتماعی شهروندان در مناسبت‌ها و ایام خاص هستند. جایگاه حرم امامزاده‌ها در سبک زندگی، در تداوم حیات پایدار از طریق آیین زیارت، توسل و نیایش، در مناسبت‌های خاص به کانون برگزاری آیین‌ها و سنت‌های دینی و مذهبی به‌ویژه جشن‌ها، اعیاد و عزاداری‌های تبدیل می‌شوند. از این رو، مقاله حاضر به بازشناسی جایگاه و اهمیت بنیادین حرم امامزاده‌ها در هویت شهرها و سبک زندگی شهروندان می‌پردازد. به‌طورکلی، امامزاده‌ها نقشی هویت‌بخش و سبک‌ساز در ساختار فرهنگی، اجتماعی و کالبدی شهری دارند. در بعد فرهنگی و اجتماعی، جاذب افراد و گروه‌های جامعه در فضایی واحد و القای حس و حال مذهبی و روحانی، نماد پایدار فرهنگی و بستر بی‌بدیل نمایشگر هویت اجتماعی محسوب می‌شود. این امر باعث پایداری فرهنگی و اجتماعی شهرها گشته و موجبات تقویت امنیت روانی، اجتماعی و فرهنگی جامعه را فراهم می‌آورند. در بعد کالبدی، امامزاده‌ها، در نقاط کلیدی و ساختاری شهرها و روستاها قرار دارند. در این راستا، ارتباط و اتصال فضاهای امامزاده با اجزا و عناصر پیرامون خود به‌ویژه شبکه معابر و مسیرهای اصلی و فرعی، مساجد، بازارها و محله‌های پیرامونی، حائز اهمیتی قابل توجه در طراحی شهری سکونتگاه‌های مذکور است. رابطه بین سبک زندگی ایرانی - اسلامی و حرم‌های مطهر امامزادگان را می‌توان در ابعاد نیایش و زیارت، محضور و معاشرت در اجتماع، رفتار و گفتار، جلو و پوشش، خرید و مصرف، تفریح و فراغت، کسب‌وکار، تربیت فرزندان بررسی نمود که در هرکدام از ابعاد مذکور سبک زندگی ایرانی - اسلامی دارای اصول، قواعد، الگوها و مصادیقی است.

واژگان کلیدی: حرم امامزادگان، هویت شهری، سبک زندگی، کانون فرهنگی - اجتماعی، ساختار شهری.

۱. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

مقدمه

سبک زندگی ایرانی - اسلامی دارای اصول و قواعد متعددی است که توجه به آن‌ها در جامعه اسلامی و شهرهای اسلامی ایرانی، ضروری و بدیهی است که در آن مکان‌های مذهبی به ویژه حرم‌های مطهر امام‌زادگان جایگاه ویژه‌ای داراست. چنانچه ابعاد مختلف زندگی اسلامی در آن متجلی و نمود پیدا می‌کند. یکی از مهم‌ترین گرایش‌های فطری انسان، حس عشق و پرستش است (مطهری ۱۳۸۰). از نظر میرچاد الیاده، مکان‌های مقدس فناپذیرند و به‌عنوان سمبلی از جاودانگی جامعه دینی شناخته می‌شوند. وی اماکن مذهبی را محورهای جهان می‌نامد؛ چراکه آن مکان از زاویه نگاه زائر به منزله مرکز جهان اوست. فضاهای مذهبی به مکانی برای رویدادهای مذهبی برخاسته از اعتقادات دینی و سنتی هستند که از نگاهی واقع‌گرایانه در ابعاد مختلف هویت و سبک زندگی شهرهای شیعی از دیرباز حضور داشته‌اند. بقاع متبرکه و حرم امام‌زادگان، از جایگاه معنوی، اجتماعی و فرهنگی والایی در ارکان شهرهای ایرانی - اسلامی، برخوردارند. سردر و گنبد و مناره‌ها و صحن‌های چشم‌نواز و معناگرای حرم‌های امام‌زادگان، با جذابیت والایی علاقه‌مندان و مراجعین را به هویت و سبک زندگی اسلامی فرامی‌خواند. سبک زندگی اسلامی، با تأکید بر الگوهای برگرفته از معارف شیعی، اصولی همچون رعایت حلال و حرام، پرهیز از افراط و تفریط و اسراف، قناعت، توازن و تعادل در خرید و مصرف، حیا و عفت در رفتارها و... را شامل می‌شود.

امری که در عصر حاضر با رواج فرهنگ غربی در زندگی شهرهای معاصر به‌سوی هویت و سبک زندگی بیگانه می‌رود. مصرف‌گرایی، چشم‌وهم‌چشمی، افراط و تفریط در سبک زندگی، خودنمایی و تظاهر بیش از حد، ثروت‌اندوزی بیش از حد، شکاف طبقاتی، پرسه‌زنی در پاساژها و حضور بی‌هدف در فضاهای عمومی، ساخت‌وسازهایی با حرص و دنیاطلبی و... از جمله الگوها و نمودهای سبک زندگی طغیانگر افراد بسیاری در شهرهای عصر حاضر است. در چنین شرایطی بقاع متبرکه به‌عنوان پناهگاهی امن و مأوی معنوی می‌تواند بستری مهیا برای تقویت هویت اسلامی و ترویج سبک زندگی اسلامی باشد. امام‌زاده‌ها، مکانی برای تذکر آموزه‌های دینی و نهادینه شدن اخلاق اسلامی است. زائر با حضور در این مجموعه، ضمن زیارت و تلطیف روحی، از خدمات فرهنگی، اجتماعی و آموزشی در قالب مجالس و عظ و عزاداری و جشن و آیین‌های متنوع بهره‌مند شده و در راستای سازگاری با آن فضا قدم برداشته و سبک زندگی خود را با آن هماهنگ می‌نماید. اهمیت و ضرورت تحقیق در نقش امام‌زاده‌ها در هویت شهرهای ایرانی - اسلامی از آنجایی است که مداخله و برنامه‌ریزی برای شهرها بدون در نظر گرفتن این ریشه‌های هویتی می‌تواند به تضعیف یا گسیختن آن بیانجامد. مهم‌ترین حوزه تأثیرگذاری امام‌زاده‌ها

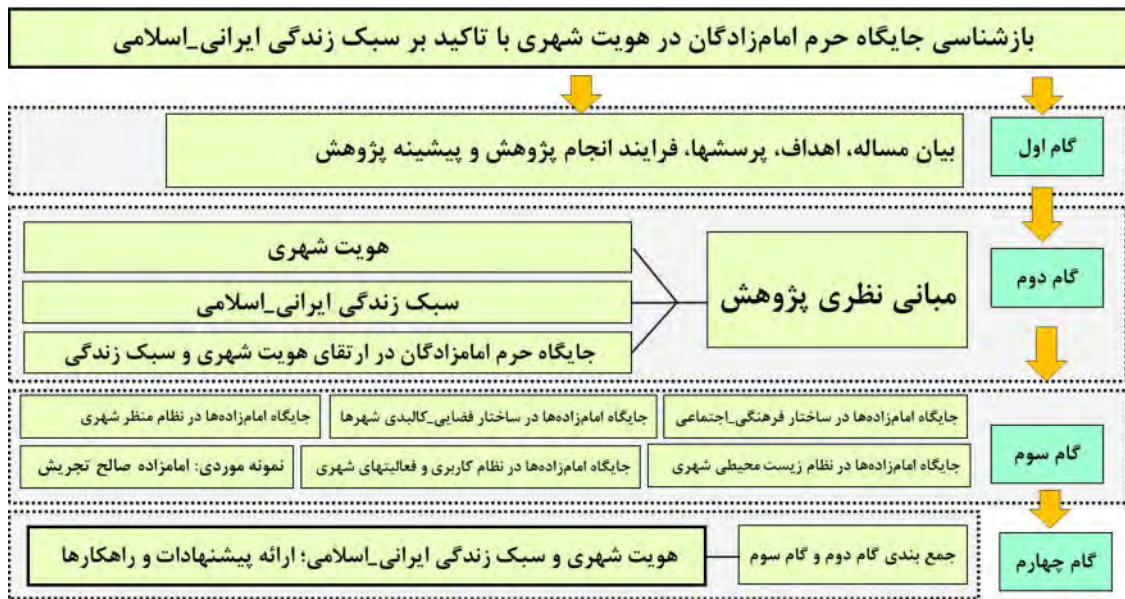
حوزه فرهنگی و اجتماعی می‌تواند باشد که با آموزه‌ها، اعتقادات و احساسات عمیق شیعی پیوند دارد. همچنین با تجلی کالبدی این امر، آرامگاهی از معماری و طراحی شهری ایرانی اسلامی بر کالبد بقعه‌های امامزاده‌ها در طول دوره‌های مختلف تاکنون احداث گردیده است؛ که عامل پیوند زندگی شهری با مفاهیم و مضامین فرهنگی و اجتماعی - با تأکید و محوریت تفکر و احساسات شیعی - و کانونی برای تقویت معنا، آرامش بخشی به شهر، یکی از مهم‌ترین عناصر ساختاری شهری و فضایی بومی برای تعاملات اجتماعی محسوب می‌شود.

(۱) اهداف، پرسش‌ها، روش و فرایند پژوهش

هدف پژوهش حاضر، تبیین و روشن کردن جایگاه بقاع متبرکه و حرم امامزادگان، در سبک زندگی و هویت شهری است؛ به عبارت دیگر در این مقاله سعی بر روشن نمودن این موضوع است که بقاع متبرکه دارای چه نقش و مصادیقی در هویت شهری و سبک زندگی است. در این راستا پرسش‌های پژوهش حاضر عبارت است از جایگاه حرم امامزادگان در هویت شهری و سبک زندگی شهرهای ایرانی چیست؟

با توجه به ماهیت پژوهش با عنوان «بازشناسی جایگاه حرم امامزادگان در هویت شهری با تأکید بر سبک زندگی ایرانی - اسلامی» و اعمال آن در یک نمونه موردی (حرم امامزاده صالح علیه السلام) اتخاذ رویکردی تبیینی، توصیفی و تحلیلی ضروری است؛ بنابراین روش تحقیق مورد استفاده، روش تحقیق توصیفی - تحلیلی خواهد بود. در تحقیق‌های توصیفی - تحلیلی ترکیبی از روش‌های پژوهشی توصیفی و تحلیلی استفاده می‌شود. در این نوع تحقیق، مؤلفه‌های تحقیق ضمن توصیف، روابط بین آن‌ها نیز تحلیل می‌شود؛ به عبارت دیگر، شناخت و تحلیل در این نوع پژوهش‌ها توأمان با رویکرد کیفی خواهد بود.

فرضیه اصلی پژوهش چنین است که بقاع متبرکه و حرم امامزادگان ضمن برخورداری از نقش قابل توجه در هویت شهرهای ایرانی، می‌تواند به عنوان کانونی جامع در پاسخگویی به طیف متنوعی از نیازهای مراجعین و علاقه‌مندان بوده و بستری برای ارتقای سبک زندگی ایرانی اسلامی ایفای نقش نماید. همچنین فرایند پژوهش به این صورت است که پس از طرح مسئله و ضرورت آن به مفهوم هویت، سبک زندگی ایرانی - اسلامی، مؤلفه‌های هویت شهری و سبک زندگی پرداخته می‌شود. سپس به جایگاه مؤلفه‌های هویت شهری در نظام‌ها و زیرنظام‌های مربوطه تبیین شده و در پایان نتیجه‌گیری و رهنمودهای حاصله ارائه می‌شود. (شکل ۱)

شکل (۱): فرایند انجام پژوهش

(۲) پیشینه تحقیق

در خصوص هویت شهری و سبک زندگی به‌طور جداگانه پژوهش‌های متنوعی انجام شده است؛ اما در رابطه بین هویت شهری و سبک زندگی و جایگاه حرم امامزادگان در آن‌ها پژوهش‌های چندانی وجود ندارد. همچنین در خصوص جایگاه بقاع متبرکه در هویت شهری نیز به‌تمامی ابعاد و مؤلفه‌های هویت (به‌ویژه نظام‌های فضایی-کالبدی، منظر شهری، کارکردهای شهری) پرداخته نشده است. در خصوص پژوهش‌های سبک زندگی در ابعاد مختلف می‌توان موارد زیر را نام برد: آیت‌الله جوادی آملی در کتاب مفاتیح‌الحیات (۱۳۹۴)، با استناد به احادیث و روایات امامان شیعه به بیان سبک زندگی اهل بیت (علیهم‌السلام) و حقوق متقابل بین انسان با خداوند، نفس، سایر انسان‌ها و حیوانات و خلقت زیست‌محیطی پرداخته است. فاضلی (۱۳۸۲) در کتابی با عنوان «مصرف و سبک زندگی»، سبک زندگی را با تأکید بر موضوع خرید و مصرف، از دیدگاه علوم اجتماعی و نظریه‌های موجود مطالعه کرده است. توکلی و ایزانلو (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل کارکردی سبک زندگی اقتصادی مطلوب در اسلام» به مطالعه الگوی سبک زندگی در بعد اقتصاد معطوف پرداخته‌اند (توکلی و ایزانلو ۱۳۹۵). دیباجی و توکل نژاد (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی دینی از منظر آیت‌الله جوادی آملی پرداخته‌اند. موسسه تمهید (۱۳۹۵) در مجموعه شش جلدی سبک زندگی را با عناوین سبک شهرسازی، سبک معماری، سبک جنگ، سبک ورزش، سبک تغذیه و سبک طب بررسی نموده است. مهدوی کنی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی» به تأکید

بر مفهوم سلیقه و ذائقه مطالعه نموده است. رستمی و اردشیر زاده (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «نگاهی به نظریه‌های سبک زندگی» بر موضوعات مصرف، مصرف‌گرایی و هویت پرداخته‌اند. سیدپورادر (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان مؤلفه‌های اخلاقی مصرف در سبک زندگی کارگزاران «بر اخلاق معاش، اقتصاد، الگوی مصرف، زهد، ساده‌زیستی، قناعت، معیشت اهل بیت (علیهم‌السلام) تأکید نموده است. رفعت‌جاه و وفادار (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان «سبک زندگی و نسبت آن با هویت دینی»، به رابطه سبک زندگی با عوامل دین‌داری، اشتغال، تحصیلات دانشگاهی، اوقات فراغت، معیارهای خرید و مصرف پرداخته است. همچنین پژوهش‌های دیگری از قبیل چاوشیان (۱۳۸۱) با عنوان سبک زندگی و هویت اجتماعی؛ فرهاد گوشبر (۱۳۸۳) با عنوان طبقه اجتماعی و سبک زندگی، رابطه سبک زندگی، هویت و ابعاد مختلف آن را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

به‌طور کلی، بناهای دوره اسلامی را می‌توان در دو گروه عمده تقسیم نمود: ۱) بناهای مذهبی شامل مساجد، آرامگاه‌ها، مدارس، حسینیه‌ها، تکایا و مصلاها (ب) بناهای غیرمذهبی شامل پل‌ها، کاخ‌ها، کاروان‌سراها، حمام‌ها، بازارها و... مساجد مهم‌ترین بناهای مذهبی هر شهر و روستا هستند که همواره نقش مهمی در زندگی مسلمانان داشته‌اند. اهمیت مساجد در شهرها به حدی بود که اگر شهری مسجد جامع یا آدینه نداشت، اهمیت شهری هم نداشت (کیانی ۱۳۸۱، ۸). نزد مسلمانان فضاهای مذهبی از نظر قداست به چند گروه تقسیم می‌شوند: الف) حرم و یا مرقد‌های امامان و یا منسوبین آن‌ها؛ ب) حرم و یا مرقد غیر امامزادگان؛ ج) مساجد و مصلاها و د) تکایا و حسینیه‌ها (علی‌آبادی ۱۳۹۰). گونه‌شناسی فضاها و مراکز مذهبی در شهرها و مناطق مختلف اسلامی می‌تواند متفاوت باشد. به‌عنوان مثال، گرامیداشت واقعه عاشورا و عزاداری برای حضرت امام حسین (علیه‌السلام) در شهرهای هندی در مکان‌هایی به نام عاشوراخانه^۱ انجام می‌شود؛ و یا در شهرهای اهل تسنن، حسینیه و تکیه و مهدیه وجود ندارد. بناها، فضاها و مراکز مذهبی در شهرهای ایرانی- شیعی را می‌توان در شش دسته طبقه‌بندی نمود: الف) مساجد؛ ب) حسینیه؛ ج) تکیه؛ د) حرم امامزادگان؛ ه) مصلا؛ و) مهدیه.

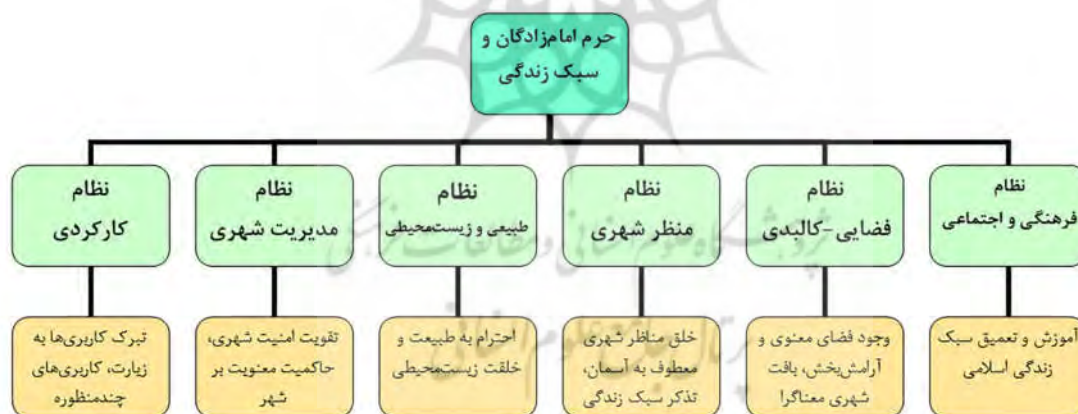
۳) هویت شهری و سبک زندگی ایرانی - اسلامی

الف) هویت شهری

هویت از ریشه «هو» در عربی و در پاسخ به پرسش «ما هو» یا «ما هی» مطرح می‌شود. هویت در فرهنگ لغات فارسی به معنای شخصیت ذات، هستی وجود، منسوب به هو،

۱. عاشوراخانه مکان‌هایی در شهرهای هندی برای عزاداری امام حسین (علیه‌السلام) است.

ورقه هویت، شناسنامه است (عمید ۱۳۷۱، ۱۲۱۲) و (معین ۱۳۷۱، ۵۲۲۸). هویت مجموعه‌ای از صفات و مشخصات است که باعث تشخیص یک فرد از افراد دیگر و یا یک شیء از اشیای دیگر است. مراد از هویت، تشخیص هویت است که شامل دو بخش مکمل است: ۱- ایجاد خاطره و تداعی در فرد؛ ۲- تشخیص و استقلال فرد. مهم‌ترین شرط هویت‌مندی، قابل تشخیص بودن یا امکان بازشناسی پدیده بر اساس شباهت‌های آن با پدیده‌های هم‌سنخ و تفاوت‌هایش با پدیده‌های غیر هم‌سنخ در ذهن است (بهزادفر ۱۳۹۰، ۲۱-۲۳). هویت، موضوعی چندوجهی و پویاست که بازشناسی آن نیازمند تعیین زیرمؤلفه‌های چندگانه آن است. هویت شهری با توجه به ماهیت فرهنگی، اجتماعی، طبیعی، فضایی و کارکردی و مدیریتی شهر دارای وجوه هویتی مربوطه است. تأثیر امام‌زاده‌ها در هویت شهرها و روستاهای ایرانی در ابعاد مختلف قابل مطالعه و بازشناسی است؛ چراکه هویت شهری امری پویا، پیچیده، چندبعدی و عمیق است که ابعاد فرهنگی، اجتماعی، کالبدی، زیست‌محیطی، بصری، فعالیت‌ها و کاربری‌ها را شامل می‌شود. مطابق نمودار شماره ۲، هویت شهری را می‌توان در ابعاد و نظام‌های فرهنگی و اجتماعی، فضایی و کالبدی، منظر شهری، زیست‌محیطی، مدیریت شهری و کارکردی بررسی نمود.

شکل (۲): ابعاد شناخت و تحلیل هویت شهری (مأخذ: نگارنده)

به‌طور کلی می‌توان گفت هویت هر پدیده از جمله شهر متأثر از عوامل فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، فضایی-کالبدی و منظر شهری مربوطه است که بقاع متبرکه و حرم امامزادگان در حیات فرهنگی، اجتماعی و فضایی-کالبدی و منظر شهرهای ایرانی، نقش حیاتی دارند. جایگاه امامزادگان به‌عنوان قلب تپنده شهری در ایام عادی و به‌ویژه در مناسبت‌هایی همچون ایام محرم، صفر، رمضان و... کانون مراجعات مردمی و بستر رویدادهای شهری قابل ملاحظه است. به‌طوری‌که حال و هوای شهری و محلات پیرامون امامزاده به تاسی

از امامزاده و ابعاد چندگانه آن به عنوان عاملی سبک‌ساز، بر سبک زندگی افراد تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارد.

ب) سبک زندگی ایرانی-اسلامی

سبک زندگی در عرصه‌هایی مانند تفریح و ورزش، معاشرت، پوشش و خوراک و مصرف فرهنگی و نظام ترجیحات فردی نمود پیدا می‌کند. در سبک زندگی، شیوه مصرف و انواع آن حائز اهمیت است (فاضلی ۱۳۸۲، ۱۹). سبک زندگی الگوی ارتباطی است که مردم نسبت به آن جامعه‌پذیر شده و حاکی از ارزش‌ها و جهان‌بینی است که مردم در ذهن خود دارند و به وسیله آن با خدا، خود و طبیعت و دیگران ارتباط برقرار می‌نمایند. اگر جهان‌بینی حاکم بر سبک زندگی اجتماعی، اسلامی باشد و آرمان و هدف‌های زندگی از تعالیم اسلامی دریافت شده باشد، سبک زندگی فرد و جامعه اسلامی خواهد بود (کافی ۱۳۹۶، ۱۲۴).

فرد از طریق سبک زندگی به جهان اطرافش معرفی می‌شود، یعنی از طریق چهره‌ها (انتخاب لباس و رفتارها)، اعمال و کردارها (انتخاب فعالیت‌های فراغتی) یا انتخاب وسایل زندگی و حتی گزینش دوستان بیان می‌شود (دیباچی و توکل نژاد ۱۳۹۵، ۹-۱۰). سبک زندگی به نظر بسیاری نمادین بوده و بازتاب فرایندها و ماهیت‌هایی مثل فردیت، هویت و شخصیت اجتماعی است و دست‌آخر اینکه افراد در برابر سبک زندگی منفعل نیستند (مهدوی کنی ۱۳۸۷، ۲۱۰). از این‌رو، می‌توان گفت که سبک زندگی برگرفته از اعتقادات، سلیق و فرهنگ‌های فردی و جمعی است. همچنین سبک زندگی ابعاد متنوعی از شکل و محتوای زندگی شامل نوع پوشش، رفتارها، تفریح و فراغت، خرید و مصرف و... را دربر می‌گیرد. الگوهای همچون رعایت حلال و حرام، پرهیز از افراط و تفریط، تعادل، توازن، قناعت، پرهیز از اسراف و خودنمایی و تظاهر، زیارت اهل بیت (علیهم‌السلام)، معنویت، یاد آخرت، دستگیری از نیازمندان، پرهیز از ثروت‌اندوزی و... بر سبک زندگی ایرانی اسلامی تأکید می‌نمایند.

ج) جایگاه حرم امامزادگان در ارتقای هویت شهری و سبک زندگی

هویت افراد در یک جامعه از طریق سبک زندگی انتخابی آن‌ها تولید و بازتولید می‌شود. سیستم جهانی به دلیل به دست آوردن سود سرشار، تمایل به کالایی شدن و مصرف‌گرا شدن شدید سبک‌های زندگی دارد. کالاها و نیز مصرف‌گرایی هویتی در بازار مصرف ارائه می‌شوند و متعاقب آن، هویت‌های وابسته به این بازار و سبک‌های زندگی که به وسیله آن ارائه می‌شود، تولید و بازتولید می‌شود (دیباچی و توکل نژاد ۱۳۹۵، ۱۲). مهم‌ترین مفهومی که با مفاهیم هویت و سبک زندگی ارتباط تنگاتنگی دارد، ارزش است.

ارزش یکی از مؤلفه‌های فرهنگ به حساب می‌آید. سطح ارزش از تعدادی از ایده‌های کلی درباره شرایط و کیفیات مادی، زیباشناختی، اخلاقی و متافیزیکی تشکیل شده است. در این راستا، سبک زندگی دینی، شامل نظام معنایی، آموزه‌ها، نهادها و ساختارهایی است که پیروانشان را در ایجاد سبک‌های زندگی مبتنی بر آن‌ها توانمند می‌کنند. (دیباچی و توکل نژاد ۱۳۹۵، ۱۲). آیت‌الله جوادی آملی درباره سبک زندگی بر هماهنگی زندگی مؤمنانه با اصول تکوینی عالم (سبک زندگی دینی، سبک زیستن انسان به تنهایی نیست)، استقلال اقتصادی از مؤلفه‌های تمدن ناب الهی (سبک زندگی معنوی برخلاف سبک زندگی مادی بر قناعت و تولید بنا شده است)، مدیریت حیات متدینانه تأکید می‌نمایند (دیباچی و توکل نژاد ۱۳۹۵)؛ (جوادی آملی ۱۳۹۴).

حرم امامزادگان به عنوان پناهگاهی امن و مأوی معنوی برای دردمندان، علاقه‌مندان به اهل بیت (علیهم‌السلام) است که با کارکرد متنوعی، طیف وسیعی از نیازهای افراد تأمین می‌نماید. این مراکز مذهبی مکانی اجتماعی، فرهنگی برای حضور، نیایش، زیارت، توسل و نذر و نیاز مراجعان بوده و جایگاهی مهم در حیات شهری ایفا می‌نماید. حرم امامزادگان مجموعه‌ای چندعملکردی در بافت شهری است که کارکردهای مذهبی، فرهنگی، اجتماعی، آموزشی، خدماتی، بهداشتی و درمانی دارد. این مراکز با برخورداری از الگوهای برگرفته از آموزه‌های اسلامی و حال و هوای معنوی حرم، سبک زندگی ایرانی اسلامی را تحکیم بخشیده و بسط می‌دهد.

۴) جایگاه امامزاده‌ها در ساختار فرهنگی - اجتماعی

بقاع متبرکه و حرم امامزادگان به عنوان فضاهای اجتماع طلب در مقابل فضاهای اجتماع گریز، با جذب شیعیان حتی غیرشیعه، به سوی خود، تسهیل کننده تعامل اجتماعی اند. فضاهای اجتماع طلب در کسب رضایت انسان از زندگی، امید به آینده، پویایی و تحرک او نیز نقش دارند. همچنین از منظر هنر معماری مذهبی، بناهای زیارتی، به دلیل ویژگی‌های نور و صداها و نجوای مذهبی، محیط تعاملی‌ای پویا هستند. زیارت و صداها آن را باید موسیقی دل‌نشین و عمیق مذهبی و تأثیرگذار دانست (فرگاس ۱۳۷۹، ۳۶۱-۳۶۴)؛ بنابراین مراکز و مجموعه‌ها و فضاهای مذهبی به عنوان عناصری بنیادین در ساختار شهرهای شیعی بوده و در قالب گره‌ها و نشانه‌های کلیدی محسوب می‌شوند. از آنجایی که لینچ تصویر هر محیط شهری را به سه جزء هویت، ساختار و معنی تجزیه می‌نماید؛ بنابراین رابطه فضاهای مذهبی و این سه جزء می‌تواند به صورت زیر باشد:

جدول (۱): جایگاه فضاهای مذهبی در ابعاد مختلف ساختار شهری و نمودها و مصادیق آن

ابعاد ساختار شهری			
کالبدی	اجتماعی و فرهنگی	اعتقادی	جایگاه
فضاهای مذهبی به‌عنوان قلب و مغز شهرهای ایرانی، انشعاب مسیرهای مهم از مراکز مذهبی، جایگاه قوی در تصویر ذهنی شهروندان	فضاهای مذهبی به‌عنوان قلب تپنده و مکان تشکیل اجتماع واحد، مکان تعاملات اجتماعی، خاطره‌انگیزی	شاخص اعتقادی و مذهبی شهری، مرز اعتقادی	جایگاه
مساجد، تکایا و حسینیه‌ها، حرم امامزادگان، قدمگاه‌ها و بقاع متبرکه			مصادیق

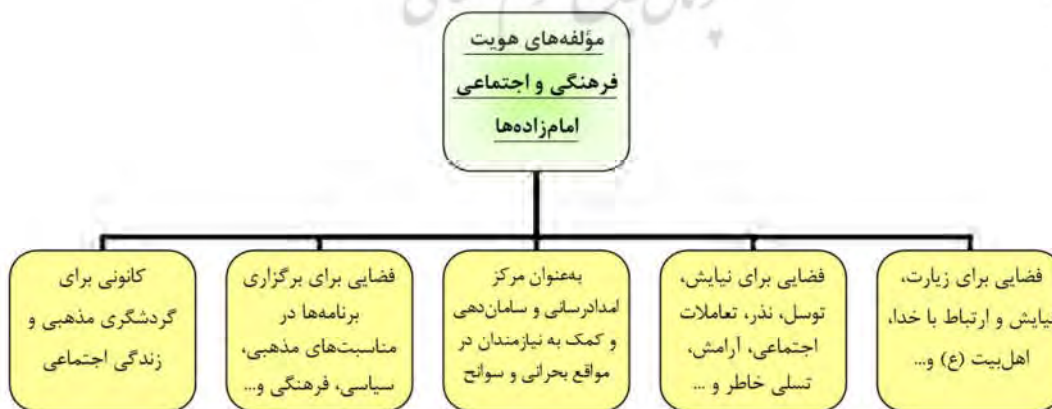
آیین‌ها با داشتن سه ویژگی کلان تکرارپذیری در زمان و مکان مشخص، برخوردار از ماهیتی نمادین و استعاری و کنش و فعالیت اجتماعی، با سه مولفه اصلی شهر شامل کالبد، معنا و فعالیت در تعامل و ارتباط تنگاتنگ است (علی‌الحسابی و پای‌کن ۱۳۹۴، ۷۷). برگزاری آیین‌ها، فعالیت‌ها و رویدادهای مقدس مانند عبادت و نیایش جمعی و فردی، تعزیه و سوگواری و مراسم عبادی سیاسی مانند نماز جمعه، مراسم عقد و ازدواج و تشییع اموات و... در فضاهای مذهبی ضمن پیوند روحی مردم به این مکان‌ها، معانی خاصی را در ذهن شهروندان تداعی می‌نماید. این معانی می‌توانند به اصول دین یا فروع آن مربوط باشند یا برداشتی از آن‌ها و... معانی مقدسی که بر ذهن هر ایرانی مسلمان نقش بسته و ماندگار می‌ماند.

عوامل فوق می‌تواند دلایلی بر ماندگاری فضاهای مذهبی در زندگی مردم و اذهان عمومی باشد. نمونه‌های متعددی در کشورهای اسلامی به‌ویژه ایران وجود دارد که این اهمیت کلیدی را نشان می‌دهد: آران و بیدگل، شهر گنبدها و گلدسته‌ها، به‌طوری‌که شهروندان آران و بیدگل این شهر را با امامزاده هلال بن علی علیه السلام می‌شناسند. فضاهای مذهبی اغلب به‌عنوان گره یا نشانه در تصویر ذهنی مردم جای دارند.

امامزاده‌ها به‌عنوان مرکزی مذهبی، فرهنگی، اجتماعی، نقش مهمی در هویت شهرهای ایرانی دارند؛ به‌عبارت‌دیگر، مهم‌ترین حوزه تأثیرگذاری امامزاده‌ها در جوامع شیعی، حوزه فرهنگی و اجتماعی است؛ به‌عبارت‌دیگر، مهاجرت امامزاده‌ها به شهرها و روستاهای ایرانی، مذهب شیعه و مفاهیم آن را در طول زمان و مکان تعمیق و گسترش بخشیده است. به‌طوری‌که حرم اکثر امامزاده‌ها با مشارکت مردمی ساخته شده و توسعه یافته است. مردم با پناه بردن به این مکان‌ها و حضور و انجام اعمال عبادی و زیارتی خود را به ائمه اطهار و فرزندان ایشان اعلام می‌نمایند. این فضاها ضمن داشتن مرکزیت در استخوان‌بندی شهرهای ایرانی، بستر

رویدادها و حیات فرهنگی-اجتماعی شهروندان در مناسبت‌ها و ایام خاص هستند.

- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی به‌مثابه فضایی زیارت، نیایش و عبادت و نیز توسل به بزرگان دینی، تقویت آرامش انسان‌ها و در نتیجه آرامش شهر و جامعه عمل می‌نماید؛ چراکه این امر پس از ورود به امامزاده و خروج از آن، تصفیه روحی و احساس آرامش در زائران ملاحظه می‌شود.
- نام بقاع متبرکه و حرم امامزادگان الهام‌بخش بسیاری از محله‌ها و شهرها و مناطق شهری است به‌طوری‌که با شنیدن نام برخی شهرها، بقعه و حرم امامزاده آن شهر به‌خاطر می‌آید.
- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی (به همراه مساجد و حسینیه‌ها) به‌عنوان مرکز امداد رسانی و ساماندهی و کمک به نیازمندان در مواقع بحرانی و سوانح در نظر گرفته می‌شود. در روزهای جنگ، زلزله، سیل، سرمای شدید و یخبندان و همچنین ساماندهی کاروان‌ها و مسافران خاص بنا به مدیریت مربوطه استفاده می‌شود.
- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی در محل برگزاری برنامه‌های متنوع در مناسبت‌های مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است: برگزاری انتخابات و شعبات رأی‌گیری؛ سخنرانی‌های مسئولین و...؛ احیای شب‌های قدر؛ عزاداری‌های محرم و صفر؛ اعتکاف؛ برنامه‌های آموزشی و دوره‌های آموزشی بسیج و...
- در اغلب شهرهای ایرانی، امامزاده‌ها به‌عنوان کانون و محلی برای سفر و گردشگری مذهبی درون‌شهری و از شهرها و روستاهای دیگر به‌حساب می‌آید. به‌عنوان مثال، شهرهای قم، مشهد اردهال کاشان، آران و بیدگل، شیراز-امامزاده شاه‌چراغ، قزوین نمونه‌هایی از مقاصد گردشگری مذهبی در ایران به‌شمار می‌روند. بدین‌سان حرم‌های مطهر امامزادگان، سبک گردشگری و تفریح و گذران اوقات فراغت را مبتنی بر مبانی اسلامی عرضه نموده و تقویت می‌نمایند.

شکل (۳): مؤلفه‌های هویت فرهنگی اجتماعی امامزاده‌ها

۵) جایگاه امامزاده‌ها در ساختار فضایی-کالبدی شهرها

هویت سکونتگاه‌ها می‌تواند بر اساس امامزاده‌ها به‌عنوان قلب تپنده شهرها و روستاها مطالعه شود. این امامزاده‌ها ضمن تداوم حیات پایدار از طریق آیین زیارت، در مناسبت‌های خاص به کانون برگزاری آیین‌ها و سنت‌های دینی و مذهبی به‌ویژه جشن‌ها، اعیاد و عزاداری‌های تبدیل می‌شوند. در بعد کالبدی، امامزاده‌ها، در نقاط کلیدی و ساختاری شهرها و روستاها قرار دارند. در این راستا، ارتباط و اتصال فضاهای امامزاده با اجزاء و عناصر پیرامون خود به‌ویژه شبکه معابر و مسیرهای اصلی و فرعی، مساجد، بازارها و محله‌های پیرامونی، حائز اهمیتی قابل توجه در طراحی شهری سکونتگاه‌های مذکور است. فضاهای مذهبی واجد صفاتی است که آن را از بقیه فضاها و مراکز متمایز می‌نماید. از نظر فرم کالبدی فضاهای مذهبی دارای اجزای خاصی همچون گنبد، مناره، گلدسته، ورودی، ایوان، رواق، صفه، جلوخان و... هستند. از نظر پیشینه نیز به منشأ و مبدأ منحصر به فردی برمی‌گردند؛ برای مثال، حسینیه‌ها به واقعه عاشورا وصل شده، مساجد و مصلاها به دستورات و آیین‌های دین اسلام، مرقد امامزادگان به اهل بیت پیامبر ﷺ و... همچنین مراکز مذهبی عامل اتحاد و انسجام اجتماعی هستند: این اتحاد در شرایط مختلف اجتماعی و زمانی است: ۱) فضاهای مذهبی به‌عنوان کانون کمک و امدادسانی به رزمندگان جبهه، زلزله‌زدگان، آسیب‌دیدگان و سایر نیازمندان؛ ۲) فضاهای مذهبی به‌عنوان عامل اتحاد قومیت‌ها و جوامع خاص مانند حسینیه همدانی‌ها، بروجردی‌ها در تهران؛ ۳) فضاهای مذهبی به‌عنوان مرکز و دژ استوار در مقابل ادیان و مذاهب دیگر.

به‌طور کلی، جایگاه امامزاده‌ها در بعد هویت کالبدی شهرهای ایرانی می‌توان گفت:

- در ساختار شهرهای ایرانی اسلامی که از استخوان‌بندی واضح، قوی و خطی-نقطه‌ای-شبکه‌ای برخوردارند، امامزاده‌ها یکی از کانون‌های مهم و ساختاری شهری محسوب می‌شوند. این مجموعه‌ها که قلب تپنده شهری بوده انشعابات بسیاری را از خود ایجاد نموده‌اند؛ به‌عنوان مثال، ساختار شهرهای آران و بیدگل، قم، مشهد اردهال کاشان، شهرری نمونه‌های بارز این نوع ساختاربندی هستند.

- در تعاریف متون غربی (فضای شهری که اغلب معادل میدان و خیابان در نظر گرفته می‌شود) محلی است که مردم در آن به ارتباطات اجتماعی و تعامل با یکدیگر پرداخته و زندگی و حیات شهری در آن مکان‌ها بارز است. در شهرهای ایرانی که دین اسلام و مذهب شیعه با ایرانی بودن و زندگی بومی عجین شده است، یا ایرانی اسلامی در هم ذوب گردیده است، فضاهای مذهبی از جمله امامزاده‌ها چنین نقشی را ایفا می‌کنند. به دیگر سخن، تعاملات اجتماعی، ارتباط با فضا، احساس آرامش و حس مکان و تعلق خاطر مذکور

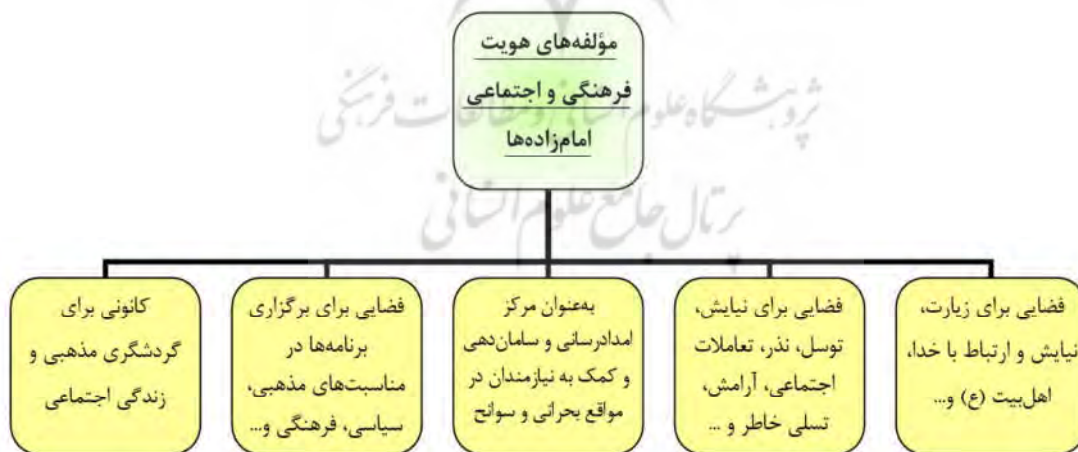
در شهرهای ایرانی می‌تواند. پس به یقین می‌توان گفت: «امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی - اسلامی، به‌ویژه فضاهای باز آن، به‌عنوان فضای شهری بومی و مکانی برای تعاملات اجتماعی محسوب می‌شود».

• در طرح کلی امامزاده‌ها به تبعیت از معماری ایرانی اسلامی از هندسه منظم در طراحی توده-فضا استفاده شده است.

• الگوهای معماری ایرانی - اسلامی مانند حیاط مرکزی، ایوان، گنبدها و مناره‌ها، سلسله‌مراتب ورود به فضاهای مرکزی، شبستان‌های زمستانی و تابستانی، ستون‌گذاری و... در طراحی اغلب امامزاده‌ها به‌وضوح وجود دارند.

• سلسله‌مراتب ورود به امامزاده بر اساس آیین تشریف و رعایت ادب و احترام انجام می‌شود. چنین سلسله‌مراتبی از جلوخان، آستانه، درگاه ورودی، هشتی، حیاط، گنبدخانه و فضای پیرامون ضریح تشکیل می‌شود. با چنین طرحی زائر در سیر فضاهای ورود به زیارت ضریح امامزاده آمادگی لازم را کسب نموده و از ورود مستقیم به فضای اصلی زیارت جلوگیری می‌شود.

• وحدت کالبدی و فضایی: مجموعه امامزاده با انشعابات متعددی که به شکل مسیره‌ها، گره‌ها، فضاهای ورودی متعدد هست، پیوند و ارتباط مستحکم و جدانشدنی با مجموعه زمینه‌ای و بستر خود برقرار می‌کند. این پیوند که وحدت کالبدی و فضایی نامیده می‌شود یکپارچگی، کلیت و وحدت در شهر اسلامی را محقق می‌نماید.

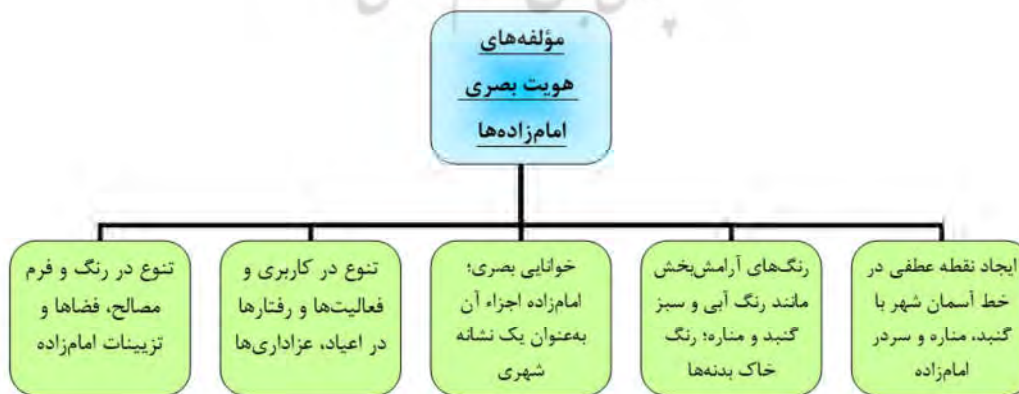
شکل (۴): مؤلفه‌های هویت فضایی - کالبدی امامزاده‌ها

۶ جایگاه امامزاده‌ها در نظام منظر شهری

مجموعه امامزاده‌ها دارای شاخصه‌های ممتاز و متمایز مهمی در هویت بصری شهر هستند. گنبد، مناره‌ها و ورودی‌های امامزاده‌ها با قرار گرفتن در خطوط دید عابران و

ساکنان و تشکیل محورهای دید راهبردی، خط آسمان زیبا و منظر شهری خاطره‌انگیزی را در شهرهای مربوطه ایجاد می‌کنند. به‌طور کلی، جایگاه امامزاده‌ها در بعد هویت کالبدی شهرهای ایرانی می‌توان گفت:

- کمک به شکل‌گیری خط آسمان زیبا، بدیع و خاطره‌انگیز؛ به‌طوری‌که گنبد، مناره‌ها و سردر مجموعه به‌عنوان نقاط عطف این خط آسمان محسوب می‌شوند.
- نظاره رنگ‌های شاخص، زیبا و دلنواز به‌کاررفته در کالبد امامزاده احساس آرامش و خوشایندی خاصی را به انسان القاء می‌نماید. رنگ‌های آبی، طلایی، سبز، کرم در بدنه‌ها، گنبدها و مناره‌ها از نمونه‌های قابل‌ذکرند.
- فرم‌ها و رنگ‌های خاصی که در مجموعه امامزاده استفاده شده‌اند، به‌عنوان نشانه‌ها و نمادهای مهمی در تشخیص، جهت‌یابی، خوانایی فضاها و مکان‌ها ایفا می‌نمایند؛ مانند گنبدها، مناره‌ها، سردرها، قوس‌ها، بازشوها، سقف، حوض و... که از دور خودنمایی می‌کنند نشانه‌هایی در مقیاس شهر و بخش‌های شهری عمل کنند.
- کاربری‌ها و فعالیت‌هایی که در زمان‌های مختلف در امامزاده به وقوع می‌پیوندند از تنوع، هماهنگی و پویای خاصی در شکل، رنگ، مقیاس و اندازه، حس و حال و... برخوردارند؛ مثلاً در آیین زیارت فردی و جمعی، عزاداری‌ها، نمازهای فردی و جمعی، گروه‌های مختلف در حال انجام فعالیت یا تعامل و... از این نمونه‌ها هستند. یا پرچم‌های سیاه و سبز، علم‌ها و بیرق‌ها، سفره‌های نذر و سقاخانه‌ها، آذین‌بندی‌های نورانی و رنگی در مناسبت‌ها و... بخشی دیگر از هویت پویای بصری امامزاده‌ها هستند.
- هماهنگی و تنوع در مصالح (کاشی‌کاری، گچ‌کاری، آینه‌کاری، آجرکاری، سنگ‌کاری)؛ هماهنگی در تزیینات و رنگ‌ها؛ هماهنگی و تنوع در بین زائران.

شکل (۵): مؤلفه‌های هویت بصری (منظر شهری) امامزاده‌ها

۷) جایگاه امامزاده‌ها در نظام طبیعی و زیست‌محیطی شهری

بین نظام طبیعی و زیست‌محیطی شهری با معماری و طراحی شهری روابط خاصی وجود دارد. طراحی فضاهای عمومی و خصوصی پایدار، در نظر گرفتن ملاحظات اقلیمی، توجه به پایداری محیط، آسایش و راحتی انسان‌ها از اهداف ضروری و پیش‌روست؛ که مراکز عمومی مثل مجموعه‌های فرهنگی مذهبی می‌توانند مصادیق بارز و آموزنده آن به شمار روند. به‌طورکلی، جایگاه امامزاده‌ها در بعد هویت طبیعی و زیست‌محیطی شهرهای ایرانی می‌توان گفت:

تعادل توده و فضا و توجه به ارتباط با آسمان، به‌طوری‌که از صحن‌ها و حیاط‌های متعدد امامزاده می‌توان به آسمان نظاره کرده و ارتباط برقرار نمود.

امکان استفاده از پوشش گیاهی در حیاط و پیرامون امامزاده، مانند درخت کهن‌سال امامزاده صالح تجریش؛ البته در این صورت بایستی از طریق روشنگری و ارتقای آگاهی زائران از توسل به درخت و خرافه‌پرستی جلوگیری نمود.

امکان استفاده از عنصر آب در فضاهای مختلف امامزاده به‌ویژه در حیاط به شکل حوض آب و جوی‌های مرتبط با آن یا در فضای وضوخانه و سقاخانه‌ها.

استفاده از مصالح طبیعی و پایدار مانند آجر، کاشی، سنگ، چوب در ساختمان امامزاده.

توجه به ملاحظات اقلیمی، تهویه طبیعی، روشنایی طبیعی، فضاهایی با ثبات دمایی (مانند سرداب، حوض‌خانه)، فرم‌هایی که در مصرف انرژی مؤثرند (مانند جداره‌های دولایه، بازشوهای سه‌دری و...).

شکل (۶): مؤلفه‌های هویت طبیعی - زیست‌محیطی امامزاده‌ها

۸) جایگاه امامزاده‌ها در نظام کاربری‌ها و فعالیت‌های شهری

مجموعه امامزاده فرصتی مناسب در تعمیق سبک زندگی اسلامی است. این مراکز با ایجاد و گسترش فضاهای معنوی در پیوند با زندگی شهری و سایر کاربری‌های شهری، این امر را متجلی می‌سازد. کاربری‌هایی همچون دارالقرآن، مهدکودک، سالن عقد و ازدواج، پایگاه بسیج، کتابخانه، حوزه علمیه، دارالضیافه و صندوق کمک به نیازمندان که متبرک به نام امامزادگان است قابل ملاحظه است. در این راستا، کاربری‌هایی همچون درمانگاه (دارالشفاء)، کتابخانه، مرکز آموزشی و پرورشی، مراکز امداد و کمک به نیازمندان و... می‌توانند مناسب باشند. به‌طورکلی، جایگاه امامزاده‌ها در تعمیق سبک زندگی اسلامی در بعد کاربری‌ها و فعالیت‌های شهرهای ایرانی می‌توان گفت:

توجه به معنویت کارکردهای شهری با تبرک کاربری‌ها به نام حرم‌های مطهر و خلق فضاهایی متبرک به مراکز دینی

اختلاط کاربری‌ها و در نظر گرفتن کاربری‌های مکمل شهری با محوریت نیازهای اساسی و کمک به نیازمندان مانند دارالشفاء، صندوق قرض‌الحسنه، کتابخانه، مراکز آموزشی و... توجه به امکان استفاده تمامی اقشار و گروه‌های علاقه‌مند به‌ویژه گروه‌های کم‌توان، معلولین و...

برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های متنوع، فعالیت در تمامی ساعات شبانه‌روز
مشارکت مردمی در اداره امور امامزاده، کودکان، نوجوانان، جوانان، متخصصان و...
انعطاف‌پذیری در استقرار کاربری‌ها و فعالیت‌های متنوع متناسب با شرایط مختلف زمانی و...

شکل (۷): مؤلفه‌های کاربری-فعالیتی شهرهای ایرانی اسلامی که امامزاده‌ها بر آن مؤثرند
رابطه بین سبک زندگی ایرانی-اسلامی و حرم‌های مطهر امامزادگان را می‌توان در ابعاد نیایش و زیارت، محضور و معاشرت در اجتماع، رفتار و گفتار، جلو و پوشش، خرید و مصرف، تفریح و فراغت، کسب‌وکار، تربیت فرزندان بررسی نمود که در هرکدام از ابعاد مذکور سبک زندگی ایرانی-اسلامی دارای اصول، قواعد، الگوها و مصادیقی مشخصی است

که در جدول شماره ۲ بیان شده است:

جدول (۲): ابعاد سبک زندگی و مصادیق آن در مؤلفه‌های حرم امامزادگان

ابعاد سبک زندگی									
نیایش و زیارت	حضور و معاشرت در اجتماع	رفتار و گفتار	جلوه و پوشش	خرید و مصرف	تفریح و فراغت	کسب‌وکار	تربیت فرزندان		
نماز، یاد خدا، انجام واجبات و ترک محرمات، تقید به احکام دین اسلام	رعایت حلال و حرام، حضور هدفمند در اجتماع، دستگیری از نیازمندان، پرهیز از افراط و تفریط	یاد خدا و اهل بیت (ع)، راست‌گویی، تعادل، رعایت حقوق سایرین، تقوی	تقوی، رعایت غفت و حیات، پرهیز از جلوه‌گری	تعادل، توازن، قناعت، پرهیز از اسراف و خودنمایی و تظاهر	اصالت خانواده، احترام به حقوق دیگران، پرهیز از سلب آسایش و آرامش دیگران	رزق حلال، تعادل، توازن، قناعت، یاد آخرت	تربیت اسلامی، آموزش واجبات و محرمات	اصول و بنیاد	اصول، الگوها و قواعد مبتنی بر حرم امامزادگان
زیارت، توسل به اهل بیت (ع) و حرم امامزادگان، نذر و دعا، نیایش و خلوت با خود و خدا، شرکت در مراسم مذهبی	معنویت و حضور قلبی در زندگی روزمره، زیارت اهل بیت (ع)، شرکت در مراسم، دعا و نیایش و جشن‌ها و عزاداری‌های اهل بیت (ع) در حرم‌های مطهر	یاد اهل بیت (ع) و امامزادگان، تذکر معیارهای اسلامی در اعمال روزمره	پرهیز از چشم و هم‌چشمی، رعایت حجاب اسلامی، تقوی در جلوه بیرونی، رعایت حدود اسلامی	تبرک فعالیت‌ها به حرم‌های مطهر، رعایت اعتدال در خرید و مصرف، کمک به نیازمندان از طریق حرم‌ها	کسب آرامش در حرم‌های مطهر، زیارت خانوادگی	دستگیری از نیازمندان، پرهیز از ثروت‌اندوزی و ...	همراهی فرزندان با والدین در مراجعه به حرم‌های مطهر، آموزش و مدارس حرم‌های مطهر		

۹) نمونه موردی؛ امامزاده صالح (ع) (میدان تجریش تهران)

بقعه امامزاده صالح فرزند حضرت امام موسی کاظم (ع) در میدان تجریش در شمال تهران واقع است. اصل بنا متعلق به قرون ۷ و ۸ و مشتمل بر بنایی چهارگوش به مساحت ۵۰ مترمربع است که سبک و شیوه معماری آن به بناهای دوره ایلخانی شباهت دارد؛ اما بقعه مزبور در عهد قاجار تعمیر و بخش‌هایی به آن افزوده شد. گنبد کاشی‌کاری شده و نقاشی‌های داخل حرم مربوط به دوران قاجار است.

روستای قدیمی تجریش در سابق از بیلاقات تهران بوده و در حال حاضر، بخشی از شمال شهر تهران محسوب می‌شود. در تجریش یک بازار وجود دارد که شعاع تبادل تجاری آن محدود به روستاهای شمال تهران بوده است. البته در فصول گرم مردم تهران برای زیارت مرقد امامزاده صالح که در مجاور بازار تجریش است و همچنین استفاده از

هوای مطبوع و باغ‌های مصفا به تجریش می‌رفتند و از این بازار نیز خرید می‌کردند؛ ولی در فصول سرد این بازار نیمه تعطیل بوده و فعالیت چندانی در آن صورت نمی‌گرفته است. دو تکیه بالا و پایین که عملکرد دوگانه تجاری-مذهبی دارند دارای طاق چوبی بوده‌اند (قبادیان ۱۳۸۲). در این محدوده، امامزاده صالح علیه السلام با درخت چنار کهن سال پیرامونش (این درخت در حال حاضر قطع شده و آثاری از آن وجود ندارد) یکی از کلیدی‌ترین عناصر ساختاری به شمار می‌آید که در کتب تاریخی و اجتماعی به‌وفور از آن یاد شده است. مرکز تجریش، امامزاده صالح علیه السلام بود. این امامزاده مرکزیت معنوی این ناحیه بود. بازار شکل گرفته در حاشیه آن کانون اقتصادی این محل است. حسن ملقب به صالح از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است. همچنین وجود انبوه پوشش گیاهی به‌ویژه از نوع درختان چنار یکی دیگر از مؤلفه‌های ممتاز طبیعی محدوده به شمار می‌رود.

این محدوده همچنین از دیرباز ویژگی گردشگری داشته و خاطرات و سفرنامه‌های سیاحان و گردشگران خارجی نیز مؤید این امر است. تصاویر زیر روایت و خاطرات یک سیاح خارجی است که به توصیف قهوه‌خانه تکیه (غذاخوری، چایخانه و محل تجمع و فراغت)، فعالیت‌های خدماتی و... را نشان می‌دهد. همچنین در نقشه این سیاح عناصر ساختاری (تکیه بالا و پایین، امامزاده صالح علیه السلام)، بازار تجریش و خیابان شهرداری و میدان‌های تجریش و قدس) محدوده به‌خوبی نمایش داده شده است. این سیاح همچنین از جنب‌وجوش مردمی و سرزندگی امامزاده صالح علیه السلام (برگزاری نماز و مراسمات نذری و سخنرانی و...) و فعالیت‌های متنوع مردمی در این محدوده و نقش کلیدی امامزاده، بازار تاریخی تجریش و تکیه تجریش به‌تفصیل سخن گفته است.

مهم‌ترین موضوع درباره فضاهای پیرامونی امامزاده صالح علیه السلام اختلاط کاربری‌ها و جامع بودن پهنه شهری مربوطه در پاسخگویی به نیاز شهروندان و کاربران است. آمیختگی زندگی شهری با حیات اجتماعی و فرهنگی حرم از طریق قرارگیری بازار تجریش، تکیه اعظم تجریش، تکیه پایین، پایانه اتوبوس درون‌شهری، مراکز تجاری و اقتصادی، مسجد همت، مراکز درمانی و... تحقق یافته است. فضاهای مذکور در ارتباط باهم و نیز در ارتباط با مناسبت‌های مختلف ملی و دینی، از انعطاف‌پذیری قابل توجهی برخوردار است. به‌طوری‌که تکیه اعظم تجریش در روزهای عادی به محل فروش میوه و تره‌بار و در ایام سوگواری به محل عزاداری اختصاص داده می‌شود.

امامزاده صالح علیه السلام مکانی معروف برای نذرهای حاجت‌مندان و متوسلان به اهل بیت علیهم السلام است. توزیع نذر نمک و سایر نذورات در ایام هفته یکی از مصادیق مهم نذورات شهروندان است. همچنین این امامزاده پناهگاهی برای بی‌خانمان‌ها بوده و افراد و مسافران بسیاری در طول ساعات شبانه‌روز به این مکان برای استراحت، زیارت و فراغت مراجعه می‌نمایند.

حضور کبوتران حرم در صحن امامزاده، یکی از مناظر زیبا و دلنواز است که هرروز با نشستن بر صحن حرم و نذر گندم زائران حال و هوای معنوی خاصی به این مکان می‌بخشد. علاوه بر آن، آرامگاه شهیدان گمنام و شهدای هسته‌ای در حیاط امامزاده نیز از نشانه‌ها و مکان‌های مهم این مرکز به شمار می‌رود. قرارگیری امامزاده در مجاورت بازار تجریش و میدان و پایانه تجریش و مسجد همت به عملکرد چندگانه و خدمات متنوع این مکان می‌افزاید. ارتباط کالبدی این فضاها با یکدیگر چنان است که از بازار، امامزاده و تکیه و میدان تجریش می‌توان به صورت پیاده دسترسی داشت؛ بنابراین طراحی شهری گذشته این محدوده شبکه‌ای از فضاهای پاسخ‌ده، منعطف، پیاده‌مدار، کارا و چندمنظوره را طوری در هم تنیده است که مجموعه‌ای مطلوب در راستای زندگی شهری متعادل را شکل داده است. فضاهای داخلی مجموعه امامزاده صالح علیه السلام عبارت‌اند از: ضریح و فضاهای اصلی مسقف - صحن (حیاط) - سرداب در طبقه ۱ - مربوطه به حرم، سالن اجتماعات، دفتر اداری و سرویس‌های بهداشتی - آرامگاه شهدا و... در این بقیعه، امکانات فرهنگی از قبیل کتابخانه و کتاب‌فروشی و نیز امکانات رفاهی مناسب و پارکینگ برای رفاه زائرین محترم وجود دارد. پهنه میدان تجریش - که مجموعه امامزاده صالح علیه السلام نقشی پررنگ در آن ایفا می‌نماید - در برنامه‌های بالادستی از قبیل طرح جامع راهبردی - ساختاری تهران و طرح تفصیلی منطقه ۱ شهرداری تهران به‌عنوان مرکزی چندمنظوره، تفرجگاهی، گردشگری با ویژگی‌های ممتاز طبیعی، تاریخی و مذهبی معرفی شده است. در این راستا، توجه به نیازها، مسائل و زمینه‌ها و ریشه‌های هویتی موجود در توسعه آتی محدوده ضروری به نظر می‌رسد؛ چراکه بی‌توجهی به ابعاد مذکور می‌تواند به تضعیف این زمینه‌ها - مانند از بین رفتن چنار کهن سال در حیاط امامزاده - بیانجامد.

جدول (۳) ابعاد هویتی امامزاده صالح علیه السلام تجریش

نام / موقعیت	قدمت / مقیاس / کاربری ها	مؤلفه‌های هویتی فرهنگی / اجتماعی	مؤلفه‌های هویتی کالبدی	مؤلفه‌های هویتی بصری	مؤلفه‌های هویتی طبیعی
امامزاده صالح (ع) میدان تجریش تهران	<ul style="list-style-type: none"> - منسوب به صالح پسر امام موسی کاظم (ع) - تاریخ نخستین بنا: قرن پنجم هجری - عزیمت از مدینه به ایران برای پیوستن به امام رضا (ع) - دارای مسجد جامع، تکیه، کتابخانه، فروشگاه خدمات فرهنگی، کتابفروشی، مؤسسه قرض الحسنه، بازار، امداد پزشکی - مقیاس عملکردی: منطقه‌ای، شهری با افق گردشگری مذهبی - فراش‌های ملی و فراملی - شهرت شهری، فرانشهری و ملی امامزاده 	<ul style="list-style-type: none"> - اجرای مراسم و برنامه‌های مذهبی در تکیه تجریش و امامزاده صالح در مناسبت‌های مختلف - وجود حیات و رونق اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بسیار بالا - وجود فعالیت‌های متنوع زبارتی، تجاری، گردشگری، اداری و ... - نقش مثبت امامزاده در امنیت محدوده - نقش مثبت امامزاده در تقویت تعاملات اجتماعی - آرامش‌بخشی امامزاده به زائران - تقویت اعتقادات دینی و مذهبی - تبلور معانی عمیق مذهبی در فضاها - خاطر‌انگیزی فضاها - محل تذورات مراجعان 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود شبکه پیاده‌مار متشکل از بازار امامزاده، تکیه، میدان تجریش و ... - انعطاف‌پذیری مجموعه فضاها در زمان‌های مختلف - پیوند و ارتباط فضاها با یکدیگر (وحدت کالبدی) - فضاهای انسان‌مدار (مقیاس انسانی و قابل‌ادراک) - گروه‌ها و مسیرهای انسان‌مدار (بستر تعاملات اجتماعی و رخدادهای فرهنگی و ...) - تقادل توده و فضا - تنوع فرم‌ها مانند گنبد، مناره، دروازه ورودی، طاق و قوس، ایوان، سکو‌ها - تنوع رنگ‌های به‌کاررفته: سبز، آبی، گرم و ... - تنوع در سرباز و سرپوشیده بودن فضاها. 	<ul style="list-style-type: none"> - دیدهای راهبردی - ارزشمند به امامزاده از ارتفاعات شمالی و نقاط مختلف - زیبایی و نقطه عطف در خط آسمان - ارتباط با آسمان در فضاهای مختلف مثل حیاط - وجود پوشش گیاهی و زمین‌های طبیعی - ارزشمند - وجود نشانه‌های بصری و کمک به خوانایی - وجود رنگ‌های شاخص (سبز، آبی و گرم) 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود عناصر و اندام‌های طبیعی هویتی متعدد از قبیل رودخانه‌های گلابدره و درزنده، وجود قنات‌های قدیمی - پوشش گیاهی در جای جای این محدوده به‌ویژه درختان چنار، قرار گرفتن در پایین‌دست کوهساران شمالی تهران و داشتن توپوگرافی و شیب محسوس از شمال به جنوب و از غرب به شرق، آب‌وهوای سرد کوهستانی و بارش محسوس برف و باران در فصول سرد نسبت به سایر مناطق تهران. - اقلیم سرد و مطلوب برای فصول گرما

نتیجه گیری

توسل به اهل بیت (علیهم السلام) در سبک زندگی شیعیان جایگاه بسیار کلیدی دارد. این امر در جامعه ایرانی و شهرها و روستاهای ایران، با مرکزیت حرم امامزادگان و بقاع متبرکه، در عمل متجلی شده است. علاقه‌مندان و شیعیان با مراجعه به بقاع متبرکه در ایام مختلف به ویژه مناسبت‌های مذهبی و ملی، گونه متعالی از سبک زندگی اسلامی و شیعی را به نمایش می‌گذارند. ادای نمازهای یومیه، زیارت فردی و خانوادگی، دعا، نیایش، نذر و توسل، برگزاری مراسمات عقد و جشن ازدواج، مراسم ترحیم، مراسم تحویل سال نو، عزاداری‌های محرم و صفر و ایام فاطمیه، اعیاد و جشن‌های مذهبی (همچون نیمه شعبان و مبعث و غدیر و قربان و فطر)، مراسمات عبادی-سیاسی (نماز جمعه)، کمک به نیازمندان و پناه‌جویان، آموزش و پژوهش، از جمله مصادیق سبک زندگی اسلامی در این مراکز است که هویتی اسلامی و ایرانی را در شهرهای ایرانی متجلی می‌سازد.

به‌طور کلی می‌توان گفت که در شهرهای ایرانی بعد از اسلام که ویژگی ایرانی و اسلامی در یکدیگر ذوب شده است. به‌طوری‌که مراکز و فضاهای مذهبی از مهم‌ترین کانون‌ها و جزئی از عناصر ساختاری شهرها در ابعاد مختلف محسوب می‌شوند. این امر در شهرهای مختلف و در شرایط زمانی و مکانی گوناگون به‌وضوح قابل ملاحظه است. همان‌طور که هویت شهری دارای ابعاد فرهنگی، اجتماعی، کالبدی، زیست‌محیطی، بصری، کاربری و فعالیتی و مدیریتی است. امامزاده‌ها نیز می‌تواند بر تمامی این ابعاد تأثیرگذار باشند:

شکل (۸): ارتقای سبک زندگی اسلامی و هویت شهری با مرکزیت حرم امامزادگان

فضاهای مذهبی یکی از ارکان هویتی و شاخصه فرهنگی اجتماعی شهرهای ایرانی است و توجه به آن‌ها به‌همراه در نظر گرفتن نیازمندی‌های شهر و شهروندان می‌تواند متضمن حیات فرهنگی اجتماعی شهرهای ایرانی است. این امر در دوره‌های گذشته جایگاه مستحکمی

در شهرهای ایرانی داشته است؛ اما در دوره معاصر با تحولات فرهنگی اجتماعی، تحقیق در ابعاد موضوع می‌تواند راهنمای برنامه‌ریزی و طراحی شهرها با رویکرد بومی‌گرایی باشد. بقاع متبرکه با فراهم آوردن فضایی معنوی و چندکارکردی، بستری مناسب برای آموزش، تعمیق و پرورش انسان با الهام از آموزه‌ها و معارف اسلامی و شیعی ایجاد کرده است. زیارت، نذر، توسل، تضرع، آرامش و پناه در حرم مطهر امامزادگان مهم‌ترین زمینه پذیرش معارف اسلامی است که در کنار آن سایر کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، آموزشی، فراغتی و... ترویج می‌شود.

حوزه فرهنگی و اجتماعی مهم‌ترین حوزه اثرگذاری امامزاده‌هاست؛ چراکه وظیفه و هدف بزرگان مذهب شیعه نیز اصلاح انسان‌ها و هدایت آن‌ها به سمت منزلگاه مورد تأکید آیین اسلام و مذهب تشیع بوده است؛ و این امر امروزه با برنامه‌ریزی جامع و پایدار می‌تواند حوزه تأثیرگذاری و مقیاس عملکردی خود را فراشهری نماید.

در طراحی و توسعه فضاهای امامزاده و مجموعه پیرامونی آن بایستی به نیازها، مسائل، زمینه‌های ارزشمند موجود و الگوهای ایرانی اسلامی معماری و طراحی شهری توجه و تأکید شود. نیازهای و زیرساخت‌های نوین، نیازهای فضایی برای افق جمعیتی، مسائل دسترسی سواره و پیاده، تهویه و روشنایی، ایمنی و امنیت فضاها، پیوند و ارتباط با پیرامون، الگوهای حیاط مرکزی و... از جمله این ملاحظات است.

در نظر گرفتن کاربری‌ها و فعالیت‌های مختلط (مانند دارالشفاء و کتابخانه، دارالقرآن) و مشارکت مردمی در مدیریت مجموعه امامزاده‌ها و انعطاف‌پذیری فضاها، مدیریت فضاها و امکان استفاده در اغلب ساعات شبانه‌روز می‌تواند در توسعه و مدیریت پایدار امامزاده‌ها مفید باشد.

الگوی ارسن شهری که حرم امامزادگان را به عنوان مجموعه‌ای چندعملکردی با مرکزیت بقاع متبرکه تبدیل می‌نماید، می‌تواند در راستای ترویج حرم‌ها به قطب عملکردی چندمنظوره مذهبی، فرهنگی، اجتماعی، آموزشی، درمانی، پذیرایی و خدماتی ارتقای می‌نماید. در نظر گرفتن کاربری‌هایی همچون مهدکودک، کلاس‌های چندمنظوره سبک زندگی و سرای محله می‌تواند در راستای تقویت جایگاه بقاع متبرکه در سبک زندگی شهروندان مؤثر واقع شود.

این تحقیق بر اهمیت کلیدی ابعاد «شناخت، تحلیل و ارزیابی» برنامه‌ها و طرح‌های شهری از طریق توجه به هویت و عناصر هویت‌بخش شهرها و روستاها در فرایند توسعه شهری تأکید می‌نماید. احساس تعلق و دل‌بستگی افراد به این مراکز می‌بایست از طریق برنامه‌ها و طرح‌هایی با محوریت ترویج سبک زندگی اسلامی در این مراکز تقویت شود. این امر از طریق ایجاد زیرساخت‌های فضایی، فرهنگی، کارکردی و خدمات موردنیاز،

می‌تواند محقق شود. توسعه شهری در بافت‌هایی با مراکز و مجموعه‌های مذهبی و فرهنگی بایستی بر حفاظت و ارتقای کیفیات مراکز و مجموعه‌های مذکور تأکید نماید. توسعه زمینه‌گر در حوزه‌های پیرامونی و فراگیر در ابعاد مختلف کالبدی، فضایی، حمل و نقل، فرهنگی و اجتماعی می‌تواند با الگوسازی و احترام به عناصر ارزشمند بافت انجام پذیرد.

منابع

۱. امین زاده، بهناز. ۱۳۷۹. حسینیه‌ها و تکایا: بیانی از هویت شهرهای ایرانی. نشریه علمی-پژوهشی هنرهای زیبای دانشگاه تهران ۶: ۵۵-۶۶.
۲. افروغ، عماد. ۱۳۷۷. فضا و نابرابری اجتماعی. انتشارات دانشگاه تربیت مدرس. چاپ اول.
۳. بتلی، ای‌ین، آلن الکک، پال مورین، سو مک‌کلین، و گراهام اسمیت. محیط‌های پاسخده. ترجمه دکتر مصطفی بهزادفر. ۱۳۸۲. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
۴. بلوک باشی، علی. ۱۳۸۱. هویت‌سازی اجتماعی از راه باد زدایی گشتاری. نامه انسان‌شناسی.
۵. فرخ یار، حسین. ۱۳۶۹. مجموعه تاریخی، مذهبی مشهد اردهال (کاشان). کاشان: انتشارات هیئت امناء سلطان علی بن محمدباقر علیه السلام. چاپ اول.
۶. بوم‌سازگان، پایدار. ۱۳۸۶. طرح جامع تهران: شهرداری تهران.
۷. پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۸۶. مجموعه مقالاتی در باب معماری و طراحی شهری: سیمای شهر و آنچه کوین لینچ از آن می‌فهمید. تهران: انتشارات شهیدی.
۸. جواهری، میکائیل. ۱۳۸۵. مساجد در اسلام. ایران. تهران. مقاله اینترنتی.
۹. توسلی، محمود. ۱۳۶۶. حسینیه‌ها، تکایا، مصلاها، معماری ایران: دوره اسلامی. به کوشش محمدیوسف کیانی. تهران: جهاد دانشگاهی.
۱۰. باهنر، ناصر. ۱۳۸۸. حسینیه و اماکن مذهبی. مقاله اینترنتی. قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: www.nbahonar.com
۱۱. نقره‌کار، عبدالحمید. ۱۳۸۷. درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی. معاونت معماری و شهرسازی. دفتر معماری.
۱۲. دانش‌پژوه، منوچهر. ۱۳۸۵. بررسی سفرنامه‌های دوره صفوی. اصفهان: فرهنگستان هنر.
۱۳. کمپر، انگلبرت. سفرنامه کمپر. ترجمه کیکاووس جهان‌داری. ۱۳۶۳. تهران: انتشارات خوارزمی.
۱۴. ابن بطوطه. سفرنامه ابن بطوطه. ترجمه محمدعلی موحد. ۱۳۷۰. انتشارات آگاه.
۱۵. هیل، درک، و اولگ گرابر. معماری و تزئینات اسلامی. ترجمه مهرداد وحدتی. ۱۳۶۸. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۶. سلطان‌زاده، حسین. ۱۳۶۲. روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۷. فانی، کامران، و بهاء‌الدین خرمشاهی. ۱۳۶۶. مدخل‌های حسینیه. کتاب دایرةالمعارف تشیع.

- زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی. تهران.
۱۸. فرگاس، جوزف پی. روان‌شناسی تعامل اجتماعی (رفتار میان‌فردی). ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروز بخت. ۱۳۷۹. تهران: انتشارات ابجد.
۱۹. عرب‌خدری، ساناز. ۱۳۹۰. ضرورت‌های توسعه گردشگری مذهبی در ایران. مقاله اینترنتی. پایگاه اینترنتی حوزه: www.hovzeh.net
۲۰. کارمونا، ماتیو. مکان‌های عمومی-فضاهای شهری (ابعاد طراحی شهری). ترجمه پروین پرتوی. ۱۳۸۵. تهران: دانشگاه هنر. چاپ اول.
۲۱. کیانی، محمدیوسف. ۱۳۸۱. تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. تهران: انتشارات سمت. چاپ چهارم.
۲۲. لینچ، کوین. شکل خوب شهر. ترجمه حسین بحرینی. ۱۳۸۱. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۳. علی‌آبادی، بیژن. ۱۳۹۰. تهران و تکیه‌هایش. مقاله اینترنتی. سایت انجمن مفاخر معماری ایران: www.ammi.ir
۲۴. مولائی، اصغر. ۱۳۸۸. پروژه نهایی درس روش‌های طراحی شهری ۲: تجزیه و تحلیل شهری بر اساس هنجار خوانایی و تعلق خاطر. مدرس: دکتر مصطفی بهزادفر. دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری. دانشگاه علم و صنعت ایران. نیمسال اول تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸.
۲۵. مطهری، مرتضی. ۱۳۷۰. فطرت. تهران: انتشارات صدرا. چاپ دوم.
۲۶. قبادیانی، ناصر خسرو. ۱۳۸۱. سفرنامه ناصر خسرو. تهران: انتشارات زوار.
۲۷. زجاجی، مجید. ۱۳۹۲. اهمیت زیارت ائمه هدی و امامزادگان عظیم‌الشان. نخستین کنگره بین‌المللی امامزادگان. سازمان اوقاف و امور خیریه استان اصفهان و دانشگاه اصفهان.
۲۸. خرمشاهی، بهاء‌الدین. ۱۳۷۲. دین پژوهی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۹. مدنی، ملا عبدالرسول. ۱۳۷۰. تاریخ کاشان. کاشان. چاپ اول.
۳۰. دلبری، شهربانو. ۱۳۹۲. توجه جغرافی‌دانان مسلمان به زیارت و دیدار مشاهد متبرکه. نخستین کنگره بین‌المللی امامزادگان. سازمان اوقاف و امور خیریه استان اصفهان و دانشگاه اصفهان. جلد دوم.
۳۱. واعظ جوادی، مرتضی. ۱۳۹۰. فلسفه زیارت و آیین آن. قم: انتشارات اسرا. چاپ هشتم.
۳۲. صفوی مبرهن، زهرا. ۱۳۷۹. نماد و نشانه. مجله معماری و فرهنگ ۴: ۳-۷.
۳۳. کافی، مجید. ۱۳۹۶. هدفمندی و آرمان‌گرایی در سبک زندگی اسلامی. دوفصل‌نامه علمی پژوهشی پژوهشنامه سبک زندگی ۳(۵): ۱۱۹-۱۴۱.
۳۴. رستمی، احسان، و مرجان اردشیر زاده. ۱۳۹۲. نگاهی به نظریه‌های سبک زندگی. فصل‌نامه مطالعات سبک زندگی ۲(۳): ۹-۳۱.
۳۵. دیباجی، سید محمدعلی، و مهدی توکل نژاد. ۱۳۹۵. بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی دینی از منظر آیت‌الله جوادی آملی و امکان بازنمایی آن در رسانه‌های مدرن. دو فصل‌نامه علمی تخصصی پژوهش‌نامه سبک زندگی ۲: ۷-۳۲.
۳۶. مهدوی کنی، محمدسعید. ۱۳۸۷. مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی. فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی: ۱۹۹-۲۳۰.

۳۷. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۹۴. مفاتیح الحیاة. چاپ اول. ویراست دوم. قم: نشر اسرا.
۳۸. پاکزاد، جهانشاه. ۱۳۷۵. هویت و این همانی با فضا. مجله صفا ۲-۲۱. دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.
۳۹. بهزادفر، مصطفی. ۱۳۹۰. هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران. تهران: نشر شهر. چاپ سوم.
۴۰. عمید، حسن. ۱۳۷۱. فرهنگ فارسی عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر. چاپ هشتم.
۴۱. معین، محمد. ۱۳۸۱. فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات سرایش.
۴۲. سیدپورادر، سید حسن. ۱۳۹۲. مؤلفه‌های اخلاقی مصرف در سبک زندگی کارگزاران. فصل نامه مطالعات سبک زندگی ۲(۳): ۴۵-۶۷.
۴۳. رفعت‌جاء، مریم، و زینب وفادار. ۱۳۹۳. سبک زندگی و نسبت آن با هویت دینی. فصل نامه مطالعات توسعه اجتماعی و فرهنگی ۳(۲): ۱۱۳-۱۳۷.

44. <http://www.emamzadeha.ir/farsi/list.aspx>

45. <http://emamzadeha.blogfa.com>

46. <http://www.ardehal.org>

